

Koltay András*

Előszó helyett – néhány gondolat a cenzúrafogalom használhatatlanságáról a jogban

Ha egy fogalmat túlságosan gyakran és túlzottan sok különféle jelenségre alkalmazunk, akkor végül elveszíti valamennyi lehetséges jelentését. Korunkban a cenzúra fogalma annyiféle jelentésben bukkan fel a jogászok által használt nyelvben, és általában a közéletben, hogy gyanút foghatunk: a jogász számára lassacskán már semmit nem jelent. A sajtószabadság történeti fejlődésének köszönhetően, a demokratikus jogrendszerekben a jogi értelemben vett cenzúra tilalma kiindulópont, megkérdőjelezhetetlen alapvetés, ennél fogva kételyeket, új megoldandó kérdéseket már nem hoz a felszínre. Ezzel együtt a cenzúra fogalma többféle értelemben – a nem-jogászok számára – ma is hasznos és használható, és talán a jogászoknak sem árt, ha alkalmanként a szájukra veszik, emlékezve elődeik – és mások – sok évszázados cenzúra elleni küzdelmeire.

A cenzúra fogalmának lehetséges értelmezései közül értelemszerűen a (jog)történeti a leggazdagabb,¹ a magyar történelem szempontjából pedig egyszerre a legtragikusabb (a szólásszabadság elnyomásának emléke miatt) és a legfelemelőbb (a végül időről időre újra kivívott szólásszabadságot ünnepelve). A 18. század végén, I. Ferenc osztrák császár és magyar király trónra lépése után a sajtócenzúra szabályai megszigorodtak. Az „előzetes vizsgálatot” hagyományosan valamely közigazgatási hatóság vagy állami tisztségviselő végezte, és – esetleg bizonyos, tág és folyamatosan értelmezésre szoruló irányelvek segítségével – mérlegeléssel döntött a megjelenés engedélyezéséről. Döntése ellen nem volt helye jogorvoslatnak, bírósági út nem volt igénybe vehető. Ebben a rendszerben az engedély nélküli megjelenés vétségnek számított, ezáltal büntetendő volt még akkor is, ha a vitatott szöveg egyébként nem tartalmazott jogsértést. Az 1848. márciusi 12 pont közül tehát nem véletlenül volt az első az, hogy „Kivánjuk a’ sajtó szabadságát, censura eltörlését.” A kényszerítő erejű követelést a hamarosan megszülető első sajtótörvény már preambulumban valóra váltotta, legalábbis néhány boldog hónapra.

---

* Egyetemi tanár, Nemzeti Közszerológiai Egyetem és Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar.

¹ GOSZTONYI Gergely: „Agyamban kopasz cenzor ül”, avagy a politikai cenzúra története Magyarországon napjainkig, In: MENYHÁRD Attila – VARGA, István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara: a jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai (I.-II. kötet)*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 989–997. p.

A cenzúra tilalmát William Blackstone jóval a márciusi ifjak előtt lefektette a modern sajtószabadság origójaként: „A sajtószabadság (...) abban áll, hogy nem vezetnek be *előzetes* korlátozásokat a kiadványokra, nem pedig abban, hogy valaki mentesül a megrovás alól, ha a törvénysértő kéziratot közzéteszi.”² A cenzúra tilalma mára a sajtószabadság alkotmányos védelmének olyan alapvetése, amely szinte magától értetődő, így a legtöbb európai alkotmány, sajtó- és médiatörvény nem is fecsérel rá szót. Ugyanakkor ez nem jelenti az előzetes – azaz a megjelenés előtti – korlátozások minden lehetséges formájának a tilalmát, sőt! Máig léteznek engedélyezési szabályok, regisztratív kötelezettségek, sőt a tartalmat is megítélő előzetes korlátozások Európa-szerte; igaz, ezek csak alkotmányos keretek között, megfelelő garanciák mellett, a sajtószabadságot tiszteletben tartva alkalmazhatók.

Bizonyos médiaszolgáltatók piacra lépéséhez – technológiai okokból – szükséges engedélyezési rendszer működtetése. A rádiós médiaszolgáltatások elsősorban ma is analóg frekvenciákat használnak, így rájuk vonatkozóan engedélyezési szabályok is léteznek. A sajtótermékek és médiaszolgáltatások regisztrációja, hatósági nyilvántartásba vétele adminisztratív aktus, de elvben, önkényes jogalkalmazás esetén, cenzurális hatása lehet. Fenntartásának indokai között a különböző szolgáltatások érdeke is szerepel, mert így lehet a legegyszerűbben megelőzni a névazonosságból vagy névhasznalásból eredő piaci problémákat. A szolgáltatások hatósági vagy bírósági felügyeletéhez is szükséges, hogy létezzen egy naprakész, közhiteles nyilvántartás.

A cenzúrától elválasztott előzetes korlátozást lehetővé tevő szabály jelenleg nincs a magyar jogrendszerben.³ A 20/1997. (III. 19.) AB határozat tanúsága szerint ez nem lenne alkotmányosan megengedhető, hiszen az előzetes korlátozás nem *eo ipso* összeférhetetlen a sajtószabadsággal. Az Alkotmánybíróság e döntésében megállapította, hogy a korábbi, 1986-os sajtótörvény azon rendelkezése, amelynek értelmében az ügyész jogosult volt mások személyhez fűződő jogainak sérelme esetén, illetve magánvádas bűncselekmények vonatkozásában a sértettek akaratától függetlenül is indítványozni a

---

² BLACKSTONE, William: A köznyugalom elleni vétségek. In: REMÉNYI Édua – Koltay András (szerk.): *A szólásszabadság káprázata*. Budapest, Wolters Kluwer, 2017. 154–155. p.

³ Ellenben megtalálható például az Egyesült Királyságban. Ott a megjelenés megtiltásáról csak bíróság dönthet, gyorsított eljárásban, meghallgatva mindkét felet. Akkor ítélt meg előzetes korlátozást, ha a bíróság meggyőződött arról, hogy a kérelmező a rendes tárgyaláson is „feltehetően bizonyítani tudná” a tervezett publikáció tartalmának jogellenességét. Ld. KOLTAY András: A médiatartalmak közzététel előtti korlátozásának lehetőségei: engedélyezés, regisztráció, cenzúra, végzések. *Iustum Aequum Salutare*, 2014/1. 71–95.

közzététel megtiltását, sérti az önrendelkezéshez való jogot. De az önrendelkezési jog tiszteletben tartása esetén hasonló megoldás – amely rezonálna a fent említett angol *injunction*-rendszerrel – talán még ma sem lenne alkotmányellenes.

Az Alkotmánybíróság más fontos cölöpöket is rögzített, amelyek felszámolták a cenzurális hatású korábbi korlátozásokat, illetve behatárolják az előzetes korlátozások jövőbeni elvi lehetőségeit. A 13/2001. (V. 14.) AB határozat szerint alkotmányellenes az elítélt, az előzetesen letartóztatott, illetve az elzárást töltő elkövető sajtó útján történő nyilatkozattételének korlátozhatósága a közbiztonság, mások jóhírneve vagy személyhez fűződő jogainak védelme, a bűnözés megelőzése, a szolgálati titok és egyéb bizalmas adat közlésének megakadályozása érdekében. A 34/2009. (III. 27.) AB határozat pedig a korábbi sajtótörvénynek azon rendelkezését nyilvánította alkotmányellenesnek, amelyik megtiltotta annak a sajtóterméknek a nyilvántartásba vételét, amely vélhetően bűncselekményt valósít meg, a közérkölcst sérti, vagy személyiségi jogi sérelmet fog megvalósítani.

A cenzúra fogalma történelmileg az államhoz, a szólásszabadság ellen fellépni képes, elnyomó gépezethez kapcsolódott. Ugyanakkor a modern médiavilágban, a 20. század második felétől a fogalom alkalmazásának terjedelme jelentősen gyarapodott, és a cenzúra fogalmát a korábbinál jóval szélesebb körben használjuk. A jogi fogalmon túl a korlátozás hatása felől is közelíthetünk a cenzúra mibenlétének meghatározásához: ha egy döntés, cselekedet azzal a hatással jár, hogy egy adott tartalom nem lát napvilágot, egy vélemény, megszólalás nem hangzik el a nyilvánosságban, akkor a média képviselői és általában a közéleti szereplők is hajlamosak cenzúrát kiáltani. Nem csupán arról van szó, hogy a fogalom így a médiával szembeni fellépésen túlra is kiterjed, hanem arról is, hogy akár egy adott szervezeten belül zajló, teljesen jogszerű folyamatok eredménye is az önkény megnyilvánulásaként tűnhet fel (belső „cenzúra”), illetve az érintett megszólalók fejében zajló – értelemszerűen más számára rejtve maradó – folyamatok is a cenzúra fogalma alá kerülnek („öncenzúra”). Elképzelhető, hogy ez a fejlemény szociológiai, pszichológiai, vezetéstudományi stb. szempontból kezelhető, de a cenzúra jogi fogalmát oly mértékben lazítja fel, hogy az már kizárta teszi a retorikai alkalmazáson túli tényleges használatot.

Munkáltatók, köztük akár egyetemek is, meglehetősen gyakran korlátozzák dolgozóik szólásszabadságát. De a lehetőség más elnémitására még nem feltétlenül önkényes vagy indokolatlan. Probléma akkor keletkezik, ha ezzel a jogával a munkáltató

visszaél, dolgozója alkotmányos jogait csorbítva. Jórészt e kérdés körül forog az elmúlt években tomboló „*safe space*” és „*no-platforming*” vita az angolszász egyetemeken. Ha egy egyetem dékánja megszabja a tanároknak, hogy mit és hogyan tanítsanak, azt önkényes beavatkozásnak tekinthetjük, amely rokonítható a cenzúrával, míg ha a tanár maga dönt úgy, hogy valamely, mások által fontosnak tartott témáról nem beszél, az az oktatói szabadság része, pedig a diákok szempontjából a hatás ugyanaz. De nem csupán a munkahelyi viszonyok lehetnek tárgyunk szempontjából relevánsak. Ha egy képet nem a rendőrség vagy a bíróság, hanem a kiállítás kurátora szedeti le a múzeum faláról, mert megítélése szerint a kihelyezése nem lenne helyes döntés, akkor ezt az illető kurátor döntési szabadságába tartozó kérdésként kell kezelnünk. Ha egy városi önkormányzat úgy dönt, hogy egy köztéren álló szobrot eltávolít, akkor e döntésre általában joga van. A *cancel culture* hasonló megnyilvánulásait nem indokolatlan éles kritika tárgyává tenni, de legtöbbször nem tekinthetjük azokat cenzúrának, legalábbis a szó jogi értelmében. A döntés hatása azonban hasonló lehet, mint az állami önkény megnyilvánulásának: valami nem jut el a nyilvánosság szférájába, vagy valami eltűnik belőle. (A nyilvánosság persze ma már sokszínű és ezerfejű: ha egy vélemény, tartalom valahol eltűnik, máshol felbukkanhat, igaz, nem feltétlenül hasonló hangerővel.)

Az újságírók helyzete különösen kényes. Az újságíró szabad – a külső behatástól –, de nem független szerkesztője vagy munkáltatója tulajdonosának döntéseitől és véleményétől. A sajtószabadság nemcsak az újságíróé, hanem a szerkesztőé és a tulajdonosé is, mi több, a jogi felelősség hordozójaként és az anyagi kockázat viselőjeként elsősorban ez utóbbi. A belső sajtószabadság vágyott eszményének a lényege az, hogy az újságíró ne legyen arra kötelezhető, hogy megtegyen vagy elmulasszon valamit, ami a szakmája professzionális követelményeivel vagy a sajtóetikai normákkal ellentétes lenne, illetve, ha ellenáll az ilyen utasításoknak, akkor azért ne legyen munkajogi hátránnyal sújtható. Felvethető, hogy e szabályok – amelyek kisebb-nagyobb mértékben védik az újságírókat egyes európai, például a francia, a luxemburgi és a magyar jogrendszerekben – ellentétesek lehetnek a sajtószabadság védelmével, hiszen a tulajdonosok szabadságát kétségkívül korlátozzák. Ezzel szemben Thomas Gibbons úgy vélekedik, hogy „[h]a a sajtó szabadságának bármiféle értelme van azon kívül, hogy a tulajdonosának szólásszabadságot vagy a lapindításhoz szükséges gazdasági jogosultságot biztosítson,

akkor az a szerkesztői autonómiával való azonosulásban áll, a közérdeket szolgáló kommunikációra vonatkoztatva.”⁴

Az online platformok olyan újfajta cenzúrát is elhoztak, amely jellegében és eredményét tekintve is rokonítható a régi vágású, hagyományos, Ferenc császár-féle cenzúrával: beköszöntött a nyilvánosságban a magáncenzúra kora. A nagy közösségimédia-platformok méretüknél fogva piaci értelemben is uralják a nyilvánosságot, és egyelőre különösebb jogi korlát nélkül hozhatnak döntést arról, hogy mit és milyen mértékben engednek be ebbe a nyilvánosságba. Saját maguk által fabrikált privát szólásszabadság-kódexeket írnak, és maguk is ellenőrzik annak betartását a felhasználók jogaira különösebben ügyet sem vető, formátlan eljárásban. Ez a rendszer több elemében is meglepő hasonlóságot mutat a Habsburg-idők cenzúrájával, azzal az egyáltalán nem elhanyagolható különbséggel, hogy itt és most nem az állam korlátozza a szabad eszmecserét, ezért jogi értelemben cenzúrának – álláspontom szerint – nem nevezhetjük. Továbbá az is megjegyzendő, hogy a platformokon kívül is van élet, igaz, jóval szerényebb és csendesebb, még a közéleti személyiségek számára is, akiknek a hangja azonnal elhalkul, ha kiűzetnek a platformokról (ahogyan az Trump elnökkel megesett). A platformok nemcsak szűrni, felfüggeszteni, törölni képesek – ez az inkább látható, így legalább valamelyest jobban megismerhető jelenség –, hanem sajátos, egyénre szabott szerkesztést is végeznek, összeállítva az adott felhasználó számára a fontos események, hírek, tartalmak csokrát. Ez az igazi hatalom, ráadásul olyan mértékű, amelyről egy Lord Rothermere vagy akár egy Rupert Murdoch soha nem is álmodhatott.

A cenzúra jogi fogalma a mai jogrendszerben tehát már inkább retorikai jelentőséggel bír, de a cenzúra, mint a vélemények szabad áramlásába való beavatkozás jelensége, nagyon is létezik. A jogi szabályozásnak nem feltétlenül kell minden ilyen esettel bajlódnia, de a túlhatalom korlátozását el kell végeznie, függetlenül attól, hogy az az állam (kormányzat), vagy magántulajdonú vállalatok kezében összpontosul-e. Az állami (hatósági) cenzúra lassan történelmi ködbe vesző emlékének ez a mai napon is érvényes üzenete.

Budapest, 2022. január

---

⁴ GIBBONS, Thomas: Freedom of the Press: Ownership and Editorial Values. *Public Law*. 1992, 289. p.